

УДК 398:[821.161.2+801.81]

МАГІЧНІ КОДИ ТВОРІВ МАРІЇ МАТІОС

Кривенко О. В.

*Таврическая академия Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского,
Симферополь
E-mail: oksanaugr@rambler.ru*

У статті обґрунтована важливість розгляду магічного коду в українській літературі взагалі та повістей Марії Матіос зокрема. Схарактеризовано основні формо-змістові репрезентації цього коду у тексті та важливість його для однолінійного трактування твору. Детально розглянуто розповсюджені магічні етноконцепти «чорної хвороби», «знахарки», «обряду від посухи» тощо. З'ясовано функцію спорадичних вірувань у тексті. У результаті дослідження визначено мету використання магічного коду у творі.

Ключові слова: магічний код, етнокод, етнореалія, етноконцепт, рефлексія, постмодернізм.

ВСТУП

Дослідження художнього тексту з точки зору феномена національних кодів набувають останнім часом все більшої популярності. Цим зумовлена **актуальність** дослідження.

Одним із специфічних і водночас малодосліджених на сьогодні варіантів національного коду є магічний. З'ясування особливостей його репрезентації у творах Марії Матіос становить **мету** статті.

Особливого звучання притаманний українській літературі на різних етапах магізм (як і міфологізм) набуває наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть. Однак, якщо у минулому цей код виражався зазвичай через сюжетно-образні включення, то нині – через явища інтермедіальності: відбувається наскрізна репрезентація його у творі, «втягування» читача до магічного світогляду і погляд звідти (зсередини) на події. Показовою у цьому сенсі є творчість Марії Матіос. Так, наприклад, одну зі своїх повістей «Черевички Божої Матері» авторка назвала вирваною сторінкою з буковинської саги. Саме генеалогічне визначення «сага» налаштовує на сприйняття розлогого епічного твору побутово-історичної тематики, а означення «буковинська» конкретизує геолокацію місця дії твору. Однак національний колорит тут представлений не звичайними для ХХ століття реалістичними й етнографічно вартісними побутовими описами, а крізь призму забороненого від часів прийняття християнства магічного світогляду.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Вже з перших сторінок твору реалізується мотив невідомої хвороби головної героїні. Із ходом оповіді з'ясовується, що це так звана «чорна хвороба». Для більшості читачів вона так і залишається якоюсь загадковою недугою, а носій

українського магічного етноментального коду розуміє, що йдеться про епілепсію, народна назва якої етимологізується через симптоми потьмарення свідомості під час її нападу і реалізується в уявленнях про зв'язок її із ніччю та чорним кольором: «*Та минувся раптово той час хоробрості, коли – скік-скок! – лопотів у вухах нічний гомін, хрускали під ніжками сучки і шурхотіло всохле букове листя: від недавньої пори понад усе Іванка боїться темряви. Тепер нічна чорнява говорить з дитиною тими самими – але вже страшними – потворними голосами, шумить відьомськими пасмами потоків, перегукується дзьобатими совами, лякає шурхотом їжаків і тіннями давно померлих людей чи небачених досі упирів» [5, с. 69]; «*Коли б не отой нічний переляк, що зробив її хворою і боязливою, Іванка й дотепер ходила би літніми стежками у пошуках цілющих трав, а найбільше – шукала би цвіту папороті, щоб мати таку силу, як мав її прадід Никифор, чи як має москалиця Северина» [5, с. 20]; «*Нічний страх навернув до Іванки хворобу» [5, с. 69]; «Ох, вона вже боїться не так нападу тої своєї чорної хвороби, що вернулася до неї і яка будь-де кидає Іванку до землі й немилосердно б'є у судомах, як боїться знову відчутти на грудях холодну гадину страху, яку не може потоптати в собі з тої страшної ночі, що налякала її до смерті» [5, с. 37–38]; «*З того часу Іванка почала заїкатися, а подеколи її змагала падуца, яку в селі називали чорною хворобою» [5, с. 58].****

У повісті навіть дескрибоване народне уявлення про зв'язок ночі із «нечистою слою»: «*Усяка нечисть найбільшу силу і найбільше нахабство має вночі» [5, с. 39].*

Через чорний колір формулюється й такий озвучений у творі народний спосіб лікування епілепсії: «*Нічого, Борсучко, на світі не робить, лиш слухайте мене і добре буде: поведіть дитину до тіла, коли хтось у селі спокійниться, і най вона трохи потримасться за мерця – страх як рукою зніме» [5, с. 45].* Очевидно, що тоді вже чорний колір асоціювався із поховальним обрядом, зі смертю, яка, у свою чергу теж асоціювалася із ніччю, тобто світом навпаки, іншим світом, світом мертвих, що підтверджується наділенням місяця у замовляннях титулом князя і спілкуванням його із мертвими (наприклад, у замовляннях від зубного болю): «*... А на ранок сталася біда: ні з того ні з зього дитина упала замертво перед коритом із водою, і з рота їй пішла біла піна. Дівчинка забилася в короткій судомі, упісявшись при тому, – і тут-таки, заледве не під коритом, мертвецьки заснула, навіть не здригнувшись, поки дід заносив її до хати» [5, с. 54].*

Таким чином, архітектоніка повісті знаходить своє стрижневе композиційне вираження через мотив епілепсії, на яку хворіє головна дійова особа у повісті. Усі події у житті Іванки та її рідного села переживаються нею через цю хворобу – через її загострення чи відступ.

Спорідненим із хворобою головної героїні семантичним відгалуженням сюжетної лінії є її спілкування із «москалицею» [5, с. 40] – варіантом знахарки / чаклунки / відьми, яка намагається допомогти Іванці позбутися епілепсії. Ця сюжетна гілка має, скоріш за все, орнаментальну та етноінформативну функції, оскільки функціонує у тексті недовго і не має продуктивного зв'язку із іншими сюжетними лініями твору.

Северина-москалиця з'являється у напівімпровізаційній оповіді саги непомітно плавно. Її характеристика подана цілком у дусі традиційних українських містичних уявлень про чаклунок: *«Якось так чудно та Северина кожного разу говорить, – так, ніби сон у неї вливає... А Іванка підіпре руками личко та й дивиться, як висока жінка в чорному мовчки розкладає у кошики попід стелею годівлю для своїх служниць-гадюк. Москалиця нічого в світі не боїться. Ні цієї нєхарі, що живе з нею в хаті, ні ночі, ні грому. І навіть людей москалиця не боїться»* [5, с. 40]; *«Жила байстрючка, вбираючи в себе всі хитрі й не дуже закони гірського життя, закони тутешньої природи і тутешніх забобонів, знахарства і просто мудрої винахідливості. І попри відлякуючи свою натуру, не мала в цих горах собі пари ні у прямому, ні в переносному сенсах: була знахаркою, що зцілювала людей ліками із трав і лиш її відомими замовляннями»* [5, с. 74].

У тексті повісті широко представлені й забобони, які так само мають магічне коріння: *«Казала тобі, не треба дівку чоловічим ім'ям називати»* [5, с. 71], *«Дитина родилася на Івана, з ім'ям родилася, то що, були би Катериною чи Параскою називали?»* [5, с. 72], *«Дівка росте файна, знають, що посаг буде добрий, то й зурочили»* [5, с. 72], *«Зурочили – не зурочили, а продати Іванку треба»* [5, с. 72], *«А може її голу зважити? Ні слабувати більше не буде, ні ворожки не будуть її брати?»* [5, с. 72], *«Ти не знаєш, що жінка, яку зважили голою, перед смертю карається не менше, як відьма?»* [5, с. 72], *«Пам'ятаєш, у той день, коли родилася Іванка, Дмитрючка приходила позичати шатківниці? На холеру їй була шатківниця на Івана Купала, коли капуста лиш зав'язуються? Але якась дідьча мама її принесла тоді в хату, а ти й не відмовила позичати ту дурну шатківницю, була би сказала, що розломилася. Або ти не знала наперед, що дитина не буде триматися хати»* [5, с. 73] та ін.

Етномагічний код у «Черевичках Божої Матері» реалізований також через концепти інших реалій. Зокрема тут відображені народні вірування у добру й лиху годину, долю, зурочення, обереги, купальську ніч. Тут описані магічні уявлення про боротьбу із посухою за допомогою свяченого маку (магія за аналогією численних зернят із дощовими краплями), перевертання хреста на цвинтарі, годування «божки» усім найсмачнішим у хаті. Аби розуміти усі ці реалії, необхідно не тільки бути носієм українського менталітету, але й мати глибоке розуміння магічного світогляду, щоб сприймати повість під правильним кутом зору, хоч постмодерна література і передбачає можливість для індивідуального тлумачення тексту відповідно до свого культурного арсеналу. Твір змушує оновити свою парадигму осмислення дійсності завдяки рефлексії. Прикметно, що магічний код у повісті реалізований через дванадцятирічну головну героїню, оскільки магія взагалі асоціюється із ранніми «наївними» етапами існування того чи іншого суспільства. Такий збіг не можемо вважати випадковим.

У повісті «Москалиця» сюжетотворчу функцію має концепт відьми: *«Такою, наприклад, є Северина в однойменній повісті М. Матіос: «Ото як не жаліла, а таки відібрала з глиняного глечика жменьку пшениці, взятої у вуйни Онуфрійчучки для Свят-вечора, та й насипала купками на всіх чотирьох кутах стаєнки. Зранку буде видно, чи придатне їй теперішнє житло для людини, чи воно годиться і для*

нечистої сили. Майже цілу ніч Северина знову не зімкнула очей: дослухалася до поривчастого вітру та гучного шелесту лісу за стінами, пугикання сов та далекого вовчого виття. А вдосвіта, леда зазоріло, обійшла чотири сторони своєї хати – й не на жарт перелякалася, ба, навіть, сполошилася: дві купки пшениці на двох кутах стайні залишилися незаймані, а в двох – хтось таки погосподарював. Не проти Божої днини буде сказано, хто. Тепер Северина знала точно: це місце для життя не є щасливе. Тут нечистий дух аж на двох кутах товктися може. Але на двох інших – є місце й людині. Вона знає, що треба робити – підстерегти нечистого. Так, як учила вуйна Онуфрійчучка... Ось так... Звичайною дерев'яною рогаткою поцілити у ворону на плоті. По тому випрошене вороняче опудало підвісити до стелі стаснки. Хай тепер щезник на вороні цілу ніч верхи їздить, а не Северині спати заважає» [3, с. 205]. Образ Северини є центральним у зазначеній повісті.

Чи не найвідомішим і надзвичайно розповсюдженим в українській культурі типом є *відьма* – жінка з надприродними здібностями, які вона використовує, на думку загалу, переважно на шкоду людям. Основними вмінням відьом в Україні традиційно вважаються здатність до переверництва, вміння відбирати молоко у корів, вовну в овець, яйця в домашньої птиці та сало у свиней, позбавляти людей урожаю та робити їх вовкулаками, насилати хвороби, псувати продукти, керувати погодою (наслати град, посуху) тощо: «...*Не хочу грішити, кумко-любко, але здаєми'ся, що з тою Матронкою щось нечисте змішано... Таке може бути, що відьма вона, кумко, хоч з вигляду дуже лагідна і робітна дуже... Може, вона перекидалася тої ночі з людини у відьму, а потому назад у жінку, а її хто застав при тому, а то, боронь Боже, комусь видіти, як з відьми людина робиться... І може, тому таке ся причинило... Може, вона десь лісом ночами лазила на збіговисько їхнє відьомське. Ми ж не знаємо, хто її мама-тато. Може, були нечистої крові? Якби на неї ззаду увечір подивитися – то, може, там самі кишки та нутроці» [4, с. 157].*

Використання магічного коду для текстового аналізу є новим для українського літературознавства, однак достатньо перспективним. Оскільки будь-який код є специфічною формою комунікації і водночас асоціативним полем, надтекстовою організацією значень, що дає підстави для варіативності інтерпретації, магічний етнокод адресує той чи інший твір носіям конкретної мови та менталітету. Таким чином, він стає стимулом для осягнення традицій народу з метою складання якнайповнішого культурного вітражу з наявного літературного тексту.

Водночас магічний код може сприйматися як «трамплін інтертекстуальності» [2, с. 291] завдяки проголошенню принципів вільного руху сенсів, які не мають єдиного змістового центру, а є, на перший погляд, довільним комбінуванням елементів. Загалом стилістику твору можна порівняти із латиноамериканським магічним реалізмом, де органічно поєднуються елементи реального та фантастичного, побутового та містичного, дійсного та уявного. Домінантою усього твору є специфічне бачення світу як хаосу, позбавленого причинно-наслідкових зв'язків, що постає перед свідомістю читача у вигляді непорядкованих фрагментів потоку пам'яті, за допомогою якої відбувається злиття історичних та художніх традицій і одночасне дистанціювання від них, перетікання з однієї традиції в іншу,

активне залучення до тексту етноалегорій, етносимволів, етнореалій, етномістики, співвіднесених із особистим досвідом автора і сформованих у свого роду неоміфі.

На межі століть в українській літературі творча особистість прагне належати або абсолютизованій зовнішній єдності (народу), або абсолютизованому власному внутрішньому світові [1]. Завдяки складним історичним умовам, у яких існував український народ протягом століть, нова етносвідомість, виражена у художньому слові, набуває особливого значення. Для її створення необхідна рефлексія у ментальні етноглибини задля віднайдення об'єднуючих народ рис, якнайповніше відображених у магічному коді як сукупності суспільно витворених способів осмислення дійсності та впливу на неї.

Ніла Зборовська називала код української національної літератури психоісторичною проблемою [1]. Насправді у «Черевичках Божої Матері» Марія Матіос подає складний період історії Буковини (червень-липень 1941 року) і на її тлі – драму людини на одній з територій, які історик Тімоті Снайдер назвав «кривавими землями». Завдяки магічному коду письменниці вдається перетворити епос про страшний історичний період на захоплюючу розповідь, при чому містика тут не заважає сприйняттю основного змісту твору, а навпаки створює і поглиблює необхідний настрій.

ВИСНОВКИ

Таким чином, з огляду на викладені вище факти стає зрозумілою основна функція магічних кодів у повістях Марії Матіос – це поетизація минулого, імітація усного переказу легенд, як це відбувалося у долітературні часи із етнодидактичною метою. Реалізована така функція завдяки стрижневому магічному етноконцепту, через який осмислюються усі події твору, а також за допомогою спорадичних етнореалій, які можуть бути дешифровані повною мірою тільки за умови володіння українським етномагічним кодом.

Список літератури

1. Зборовська Ніла. Код національної літератури як психоісторична проблема / Ніла Зборовська. – Режим доступу: http://www.slovoichas.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=26&Itemid=34&limit=1&limitstart=0.
2. Ильин И. И. Постмодернизм – словарь терминов / И. И. Ильин. – М.: Интрада, 2001. – 384 с.
3. Матіос М. Москалиця / М. Матіос // Вибране. – Львів: Піраміда, 2011. – 424 с.
4. Матіос М. Солодка Даруся / М. Матіос // Вибране. – Львів: Піраміда, 2011. – 424 с.
5. Матіос Марія. Черевички Божої матері вирвана сторінка з буковинської саги: Повість / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2013. – 208 с.

МАГИЧЕСКИЕ КОДЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МАРИИ МАТИОС

Кривенко О. В.

В статье обоснована важность рассмотрения магического кода в украинской литературе в общем и повести Марии Матиос «Башмачки Божьей матери» в частности. Охарактеризованы основные формально-смысловые репрезентации данного кода в тексте и обоснована важность его для однолинейной трактовки произведения. Подробно рассмотрены распространённые магические этноконцепты «чёрной болезни», «знахарки», «обряд от засухи» и др. Выяснена функция спорадических верований в тексте. В результате исследования определена цель использования магического кода в литературе.

Ключевые слова: магический код, этнокод, этнореалия, этноконцепт, постмодернизм.

THE MAGIC CODES IN MARIA MATIOS'S TALES

Kryvenko O.

The article is devoted to the justification of importance of a magic codes in the Ukrainian literature generally and Maria Matios's tales in particular. The article touches upon the main formal and semantic representations of this code in the text and its importance for unilinear treatment of the work. The article gives a detailed analysis of widespread magic ethnoconcepts of "a black illness", "a healer", "a ceremony from a drought", etc. Much attention is given to the function of sporadic magic beliefs in the text. The fact that the magizm (as well as a mythologism) was characteristic for the Ukrainian literature at various stages, but he receives special value at a turn of the twentieth and twenty first century is stressed. It is shown that it was succeeded to turn the story about the bloody period in the history of the country into the fascinating saga having the purpose a past poeticizing. In conclusion the purpose of use of a magic code in literature is defined.

Keywords: magic code, ethnocode, ethnoreality, ethnoconcept, postmodernism.